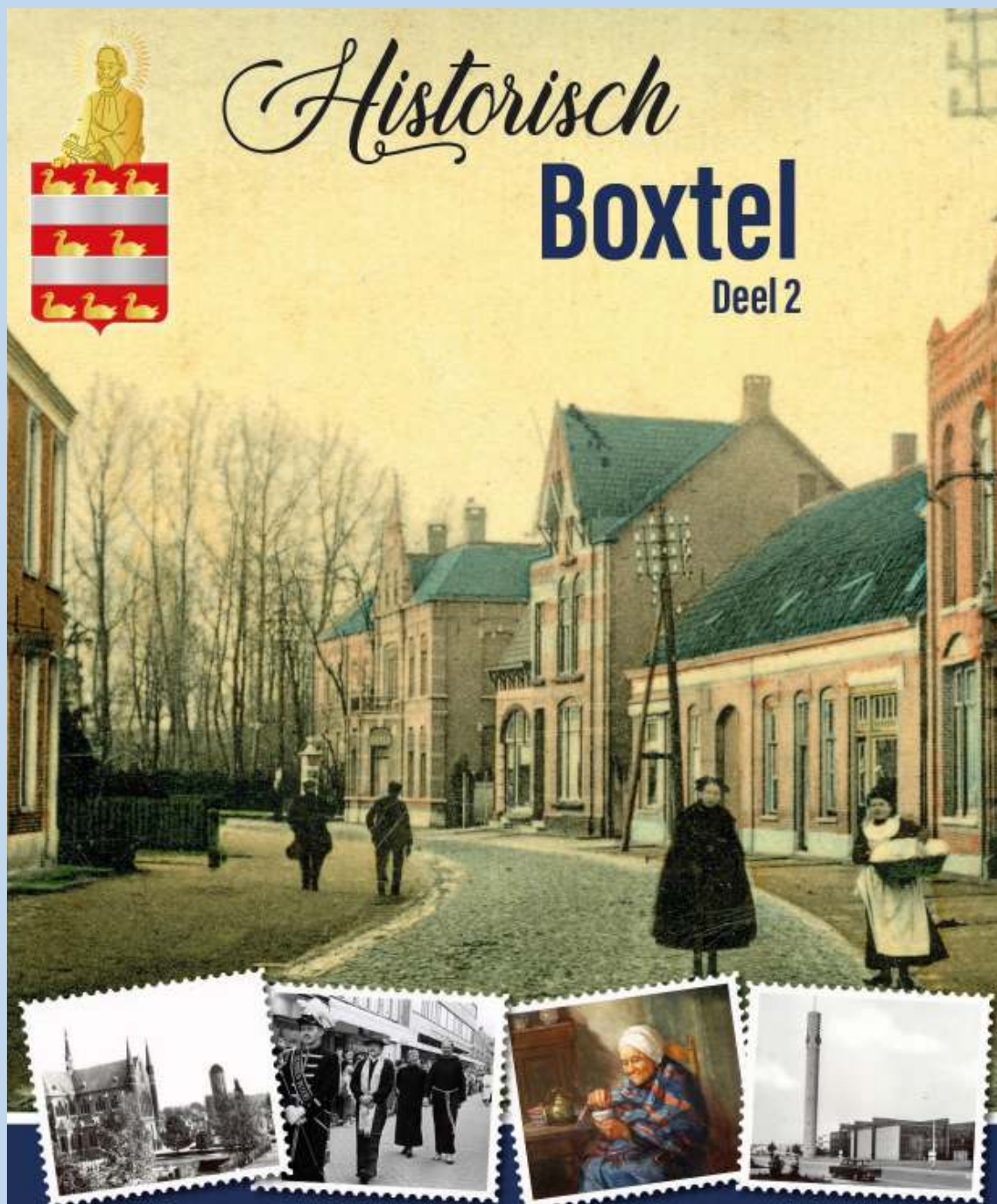

Heemkunde Boxtel

Nieuwsbrief

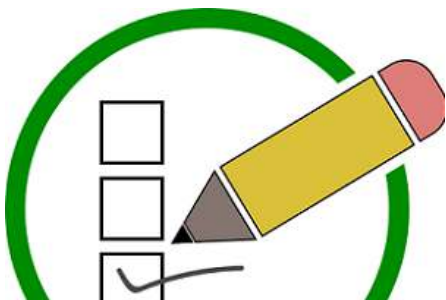

Heemkunde Boxtel

23 september
Heemkundelezing

september 2021

Enquête op achterkant van deze nieuwsbrief

Onze jaarlijkse excursie kan dit jaar helaas niet doorgaan

VOORWOORD

Door Henk van Beers, voorzitter

Van huis uit ben ik geen rasechte Feijenoordsupporter. Echter één zaak is mij altijd bijgebleven. Jaren geleden bezocht ik op een zondagmiddag 'De Kuip', het voetbalstadion in Rotterdam-Zuid. In fraaie letters op de boarding las ik: 'Respect voor het verleden, vizier op de toekomst.' De uitslag van de wedstrijd ben ik intussen vergeten, maar de strekking van die spreuk is nog steeds actueel: In het NU, respect voor het VERLEDEN en visie op de TOEKOMST. Direct van toepassing op de hectische tijd waarin we terecht zijn gekomen. Hoewel we verlangend uitzien naar het einde van de pandemie, blijkt uit alles om ons heen dat Corona nog lang geen voltooid verleden tijd is. Nog immer ligt een vorm van lockdown op de loer en gooit het Covid-virus dit jaar opnieuw roet in het eten, waardoor ook onze jaarlijkse excursie wederom niet door kan gaan. Spijtig voor de vele liefhebbers.

Gelukkig zijn er ook hoopvolle tekenen. Zo wordt onze lezingencyclus, zij het in aangepaste vorm, binnenkort weer opgepakt; actualiseren wij onze nieuwsbrief en verschijnen er boeken met historische onderwerpen, allemaal 'made in Bostel'. Elke dag wordt onze Beeldbank verder uitgebreid met prachtige foto's; is elke vrijdagmorgen de heemkamer in de bibliotheek voor iedereen geopend; beschikken wij over de meest geavanceerde media; zoeken wij vormen van samenwerking met o.a. het MUBO; organiseren we bijeenkomsten en ondersteunen weer een keur aan werkgroepen. Met vertrouwen zien wij dan ook het komende verenigingsjaar tegemoet. Met meer dan 200 leden zijn wij een kerngezonde club, die wij graag verder willen uitbouwen. Daarbij willen wij vooral onze leden meer betrekken. Reden waarom wij u vragen de enquête in te vullen, die op de achterkant van deze nieuwsbrief staat.

De bijna achter ons liggende zomer zal niet bijgeschreven worden als de meest zonnige; vol verlangen zien we daarom uit naar een kleurrijke en fraaie herfst. Moge tegelijkertijd het nieuwe verenigingsjaar een nieuwe lente brengen. Het ga u allen 'voor de wind...'

Archiefwerkgroep op de zolder van het Hoffje, foto Ruud van Nooijen

Donderdag 23 september om 20.00 uur in zaal Rembrandt, Rechterstraat 56 Boxtel

‘Brabant in de Franse tijd’

Lezing door Simon van Wetten

In het najaar van 1794 begon voor Brabant de “Franse Tijd”. Wellicht markeert een briefje van de Franse generaal Salme de sprong van de oude naar de nieuwe tijden. Salme leidde de Franse troepen die via de oostelijke helft van Brabant hun weg naar het noorden zochten. Het bedoelde briefje schreef Salme vanuit het kasteeltje van Beek en Donk, dat hij had ingevorderd en vervolgens inrichtte als hoofdkwartier. Dat de Franse generaal juist in dit mooie slotje wenste te resideren, geeft al aan waar de Fransen voor kwamen: het uitdragen van de revolutie. Dan kun je namelijk zonder gewetenswroeging kasteeltjes inpikken van zo’n nietsnut als een edelman. MAAR: in zijn brief excuseerde Salme zich voor de plunderingen waaraan een aantal van zijn soldaten zich had schuldig gemaakt. Dat was absoluut niet “de intentie der Franschen, oorlogende tegen den tyrannen”. Zulke soldaten waren de naam der Fransen niet waardig en zij zouden daarom in het openbaar worden geëxecuteerd. Iedereen werd uitgenodigd naar dit spektakel te komen kijken, met als achterliggende gedachte dat de Brabanders zo met eigen ogen konden zien dat de bedoeling der Fransen een goede was!

Wat er vervolgens tussen 1794 en 1813 allemaal veranderde? Alles!! En ook nog in een – naar de maatstaf van die tijd – razend tempo.

Of het nu ging om de tot dan toe onderdrukte positie van de Brabanders of om de eerste pokkeninenting, het verbod op katholieke processies of het optrekken der schuttersgilden, de verplichting tot het kopen van zout in een staatswinkel en het vieren van de huwelijksdag; in alles werd de overheid ineens de regelende factor.

Voor genealogen komt daar nog bij dat de informatiehonger van de overheid zóveel gegevens op allerlei papieren en overzichtsstaten deed belanden, dat wij de levensgeschiedenis van onze voorouders in de Franse Tijd met felle kleuren kunnen schilderen.

De Franse Tijd vormde dus in heel veel opzichten een breuk met het verleden. De Brabantse mensen zullen destijds met verbazing alle veranderingen hebben aanschouwd. Als u die verbazing óók wilt voelen, kom dan luisteren en kijken naar wat er deze avond over het voetlicht wordt gebracht.

De Slag bij Strijbeek

Rode Lansiers op weg, geschilderd door Jan Hoyncx van Papendrecht.

(Bron: Collectie Nationaal Militair Museum)

Heemkunde Boxtel in het patronaat Sint-Wilhelmus

Door Christ van Eekelen

5 maart 1896 maakt Franciscus Gerardus Stael (1849-1896), burgemeester van Boxtel, zijn testament op en legateert aan de R.K. parochie van Sint-Petrus:

- Zijn huis aan de Rechterstraat en een huis aan de Burgakker met erf en tuin (kadaster K1170, 273 en 274)
- Een som van 25.000,- gulden bestemd tot stichting en onderhoud van een bijzondere R.K. jongensschool, die in voornoemde panden gevestigd moet worden
- Twee percelen hooiland te Munsel ter waarde van 2400,- gulden

*Het herenhuis op de Burgakker heeft Franciscus Gerardus Stael op 4 april 1888 voor 4000,- gulden gekocht van **Albertus Diederikus de Neeff Vergroesen** en zijn vrouw **Bernardine Amalie Elisabeth Hachez**. Het huis was eigendom van **Bernardine Amalie Elisabeth Hachez** en haar zus **Hermine Henriette Antonia Hachez**, geestelijk zuster te Uden. Hermine zal later de eerste moeder-overste worden van de zusters Ursulinen in de Baroniestraat. De zussen hebben het huis geërfd van hun vader **Carl Joseph Arnold Hennig Hachez**, gepensioneerd majoor van het Oost-Indisch Leger. Hij woonde in het huis en overleed daar op 3 september 1862. Het huis wordt 'De Drie Croontjes' genoemd.*

Burgemeester Frans Stael overlijdt op 23 december 1896 in Boxtel. De parochie Sint-Petrus krijgt van het bisdom toestemming om de erfenis te aanvaarden. De bedoeling was om in het huis aan de Burgakker en aan de Rechterstraat een Rooms Katholieke bijzondere jongensschool te stichten, waar les gegeven zou gaan worden door de fraters van Tilburg. Maar de fraters willen (nog) niet naar Boxtel komen. Er zijn andere prioriteiten. Het pand aan de Burgakker wordt tijdelijk verhuurd aan Henry Bogaerts, die we vooral kennen van de kunstinrichting Peinture Bogaerts.

Het pand aan de Rechterstraat, De Pauw genoemd, wordt verhuurd aan A.N. van Oerle en daarna aan Jan Phaf. In augustus 1901 wordt het herenhuis aan de Burgakker afgebroken en wordt het puin verkocht voor 375 gulden. Het zal dan nog tot 1908 duren alvorens de parochie begint met het bouwen van een lagere school. Uit de memorialia van de parochie valt te lezen dat in 1908 op het terrein van de Burgakker een fraterschool wordt gebouwd bestaande uit vier beneden-lokalen en boven een patronaat. Architect van de bouw is H.J.J. Groenendaal en de aannemer is Th. Van Grinsven uit

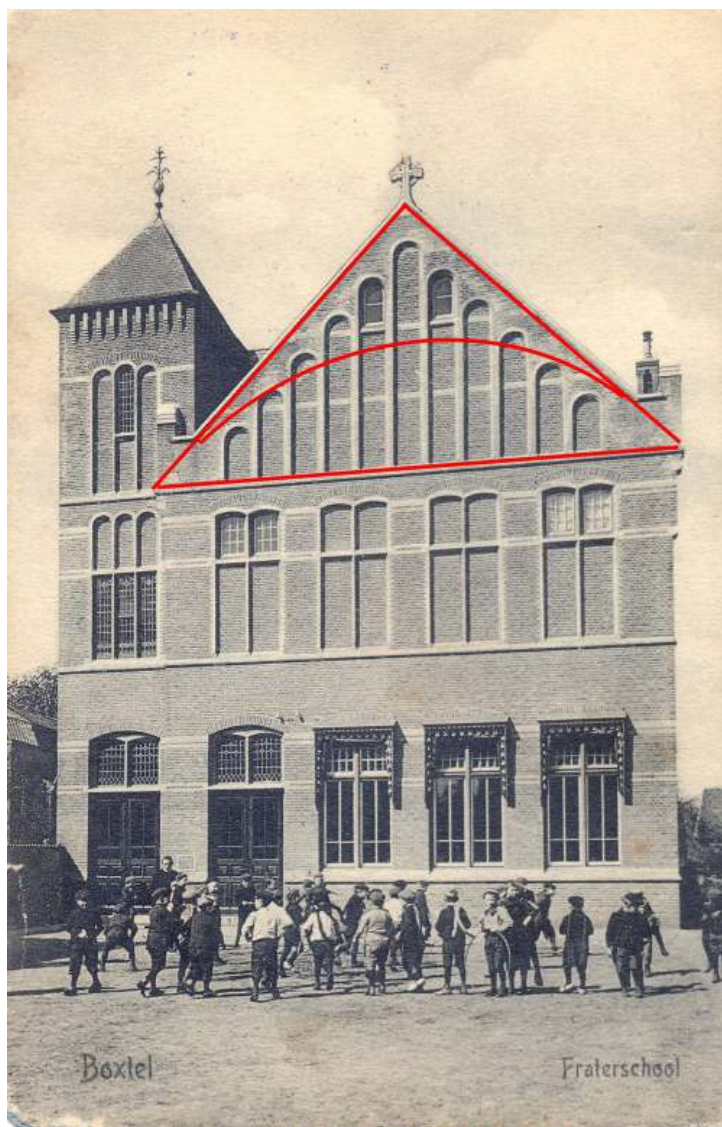
Foto: Rini van Oirschot

Oss. De eerste steen wordt 15 september 1908 gelegd door Mgr. Van Gennip.

De krant schreef: "Gisteren voormiddag werd op den Burgakker alhier door Mgr. Van Gennip, deken en pastoor van Boxtel op plechti-

ge wijze de eerste steen gelegd van de in aanbouw zijnde Fraterschool met Patronaat.....

..... Zowel de school als het patronaat zal in 't voorjaar door de Boxtelse jeugd in gebruik genomen worden en staan onder leiding der Tilburgsche Fraters, wie vestiging te dezer plaatse met verlangen wordt tegemoetgezien"

Fraterschool, ingetekend het ronde houten plafond

Op 1 mei 1909 begint de fraterschool met één klas en elk jaar zal het aantal klassen met één worden vermeerderd.

In 1912 koopt de parochie de openbare school op de Burgakker, die eigendom van de gemeente is en aan de overkant van de straat ligt. Het jaar daaropvolgend worden van voormalige openbare school twee leslokalen gebruikt wegens ruimtegebrek in de fraterschool gedurende de tijd dat er een nieuwe school aangebouwd zal zijn aan de fraterschool, de huidige Sint-Petrusschool.

Ten behoeve van die aanbouw wordt het woonhuis Burgakker 8 gekocht, dat eigendom is van J. van de Heijst.

In 1919 koopt de parochie het herenhuis Burgakker 6, om zodoende achter in de tuin twee leslokalen en een gymzaal voor de jongensschool te kunnen bouwen. Het huis wordt de woning van het hoofd van de school.

Patronaat: (tekst Piet Dorenbosch)

"Patronaat aan de Burgakker. De afgebeelde zaal was geruime tijd, afgezien van sommige cafés, de enige grotere vergader- en toneelaccommodatie in Boxtel. Er werden ook wel films vertoond. Met het patronaat werd vooral beoogd de jongens van de straat te houden. De zaal was goed voorzien van biljarts en andere spelen. Vooral de fraters hebben zich intens met het patroonaatswerk beziggehouden.

De omlijsting van het toneel is rijk gedecoreerd. Erboven een schildering van Pierre Janssen, de parabel van de verloren zoon uitbeeldend. Voor elke voorstelling die er plaatsvond moest de zaal worden ontruimd. De biljarts waren toen nog niet zo zwaar - ze hadden een houten dek - zodat het karwei viel te klaren. Opslagruimte bood een nevenvertrek, dat rechts achter de met gordijnen afsluitbare toegang lag. De zaal was middels een inklapbare wand in tweeën te splitsen."

Het Patronaat aan de Burgakker

Op 29 juni 1910, nu zo'n 111 jaar geleden, wordt op de Burgakker het nieuwe patronaat in gebruik genomen. Het patronaat, dat H. Wilhelmus wordt genoemd, bevindt zich op de eerste verdieping van de nieuwe jongensschool op de Burgakker, de huidige bibliotheek.

Er wordt een portret aangeboden van de stichter en naamgever van het patronaat, pastoor-deken Mgr. Wilhelmus Henricus van Gennip (1836-1916). Het portret is in 1910 vervaardigd door Henry Bogaerts (Peinture Bogaerts).

Nu Heemkunde Boxtel haar intrek neemt in het gebouw Burgakker 4, waar ook de bibliotheek gevestigd is, blijkt het ineens een 'bijzonder' gebouw.

Als je op het plein staat en naar het dak van het gebouw kijkt valt direct op dat er veel ruimte te vinden moet zijn boven het plafond van de eerste verdieping.

Nieuwsgierig als ik ben, ga ik op onderzoek uit. Via een vlizotrap in het keukentje op de eerste verdieping, dat zich in het torentje bevindt, kom ik boven het plafond. Na nog een trap gevonden te hebben kom ik zelfs boven het oude

plafond van het oude patronaat. Dat rond gebogen plafond bestaat uit houten latten en komt in zijn geheel tevoorschijn. Er is al die tijd niets aan

veranderd. Het oude plafond wordt in 1950 aan het zicht onttrokken als het patronaat omgebouwd wordt tot tijdelijke Schilderschool. In de jaren zestig vestigt zich hier de MULO-school, nadat de Schilderschool Sint-Lucas verhuist naar de Grote Beemd.

*Het onzichtbare plafond anno 2021
Foto: Rini van Oirschot*

Volgens de omschrijving van Piet Dorenbosch bij de Ansichtkaart van het patronaat is er ooit een schildering van Pierre Janssen aangebracht rond het podium. Een gedeelte van de omlijsting van het podium is nog in tact, maar de schildering wordt niet meer gevonden.

Na 1968, bij de invoering van de Mammoetwet, is in het pand de MAVO gevestigd. De MAVO is dan gesplitst in 2 panden (Vic. Van Alphenlaan en Burgakker).

In 1979 trekken de beide MAVO's in een nieuw pand aan de Hobbendonkseweg.

Het pand aan Burgakker 4 wordt in 1979 door de gemeente Boxtel gekocht voor 375.000 gulden.

En in 1980 verhuist de bibliotheek van de Herman Brandtstraat tijdelijk naar de Burgakker.

Na vier jaar debatteren besluit de gemeenteraad de tijdelijke vestiging om te zetten in een permanente vestiging. Het pand wordt flink verbouwd en de bibliotheek zit vandaag de dag nog steeds in het pand. Sinds mei 2021 heeft men gezelschap gekregen van Heemkunde Boxtel. Op de eerste verdieping bevindt zich het archief en beneden de Heemkamer.

De naamsverklaring van Esch

Door Nettie van de Langenberg-Scheepers

Esch kent een rijke bewoningsgeschiedenis, waarvan de oudste sporen al dateren uit de Steentijd. Veel tastbare overblijfselen getuigen hiervan. De naam van Esch echter komt pas voor in akten uit de achtste eeuw. In het Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1321, deel 1, De Meierij van 's-Hertogenbosch, bewerkt door Dr. H.P.H. Camps, wordt Esch vermeld als 'Hesc'. In 773-774 schenkt een zekere Neveling vier hoeven in het dorp 'Hesc' aan de Abdij van Echternach. Dit vormde het begin van een tot de Franse Tijd durend hecht contact met deze Luxemburgse Abdij.

EGO IN DEI NOMINE NEBULUNGUS PRO DEI INTUITU ET PROREMEDIO ANIME MEE AD ECCLESIAM SANCTI WILLIB(RORDI) DONO RES MEAS IN VILLA QUE VOCATUR HESC, QUICQUIR IBIDEM VISUS SUM HABERE ID EST MANSOS IIII UM OMNIBUS SUIS APPENDICIIS, ID EST TAM TERRIS, CASIS, CAMPIS, PRATIS, PASCUIS, SILVIS AQUIS, AQUARUMVE DECURSIBUS, MANCIPIIS. SI QUIS VERO DE HEREDIBUS MEIS (HANC DONATIOEM INFRINGERE VOLUERIT IRAM DEI INCURRAT). ACTUM ANNO III REGNANTE KAROLO REGE.

Ik, in Godes naam Nebelungus, schenk vanwege mijn gerichtheid op God en vanwege mijn zielenheil aan de kerk van de heilige Willibrord mijn bezittingen in het dorp dat Esch wordt genoemd, namelijk dat wat ik daar geacht word te bezitten, dat wil zeggen vier hoeven met al hun toebehoren, dat wil zeggen zowel akkers, huizen, velden, weiden, beemden, bossen, wateren en waterlopen en afhankelijkken. Indien echter iemand van mijn erfgenamen op deze schenking inbreuk zou willen maken, moge hem dan de toorn van God treffen. Opge-maakt in het derde regeringsjaar van koning Karel. (Bewerking prof. A.J.A. Bijsterveld)

De band met Echternach vond eveneens uitdrukking in het schepenzegel dat het randschrift droeg 'Schepenen des dorps van St. Willibrord'. St. Willibrordus is ook nu nog de patroon van het gilde, de fanfare, de basisschool en de Essche parochie, die reeds in de 13de eeuw bestond. Men gaat er in het algemeen vanuit dat 'Hesc' duidt op een plaats waar essen groeien. De es is ook verwerkt in het oude gemeentewapen van Esch.

Drs. H.J.M. Thiadens geeft in zijn artikel 'Esch en omgeving in de Romeinse tijd' aan dat hij in de naam Esch het begrip mond of monding meent te herkennen. Bij Esch wordt in de Essche Stroom opgenomen het water van de Voorste Stroom, van de Beerse-Kleine A en van de Oude Ley. We hebben hier dus te maken met het samenkomen van beken. In de 8ste eeuw werd Esch aangeduid als Hesc. In het latijn bestaat het woord *hisco* hetgeen betekent *open staan, zich openen en splijten*. In de Gallo-Romeinse tijd zal Esch dus een naam gehad hebben, die samenhangt met *hisco*. Deze

naam werd volgens Thiadens later verbasterd tot Hesc en Esch.

Dr. M. Gysseling gaat er in zijn artikel 'De oudste toponymie van de Kempen' vanuit dat Esch duidt op een waternaam of daarvan is afgeleid. Hij veronderstelt dat Asca, Asse, Essen, Eschen, duidt op waternamen met Germaanse en Romeinse invloeden. Al vanaf de Romeinse tijd moet er bewoning hebben plaats gevonden langs de Essche Stroom. Kennelijk was het punt waar Beerze, Reusel en Ley samenkomen een aantrekkelijke woonomgeving. Vermoedelijk heeft hier een nederzetting gelegen waar inheemsen woonden. Deze hebben Romeinse invloeden ondergaan.

Opgravingen hebben archeologische vondsten aan het licht gebracht van de Late Steentijd tot de Late Middeleeuwen, waaronder een urnenveld, een knuppelveenbrug, waterputten en schervenmateriaal. Maar de belangrijkste archeologische vondsten waren wel de tumulusgraven van de Kollenberg en op Hoogkeiteren. Het beroemde barnstenen Bacchusbeeldje met sater en panter zette Esch voorgoed op de kaart. Een Romeinse veldheer moet eens gezegd hebben 'Asca diu vivas et felix sis', 'Esch moge gij lang leven en gelukkig zijn'. Dit wens ik ook onze nieuwe burens in 'Buchestelle' toe.

Op 20 februari 1816 is door de Hooge Raad van Adel aan de gemeente Esch een wapen toegekend.

Gedurende 180 jaar heeft Esch dit wapen met trots naar buiten toe uitgedragen.

Door de gemeentelijke herindeling verloor het op 1 januari 1996 zijn functie en werd het opgenomen in de heraldieke collectie van gemeentewapens ten dienst van historici

Open Monumentendag Boxtel

zaterdag 11 september 2021

Ook dit jaar wordt de Open Monumentendag in Boxtel weer georganiseerd door Heemkunde Boxtel, samen met de Monumentencommissie. Het thema van 2021 is: **'Mijn monument is jouw monument'**.

In het kader hiervan vinden op zaterdag 11 september de volgende activiteiten plaats:

13.00 - 16.00	uur	Vier van de vijf voor de Monumentenprijs Boxtel 2021 genomineerde panden openen hun deuren voor bezoekers. De eigenaren en een lid van de Boxtelse monumentencommissie geven plaatse uitleg.
13.00 - 13.15	uur	Bekendmaking van de winnaar en uitreiking van de Monumentenprijs Boxtel 2021 op de locatie van de winnaar.
13.30 - 13.45	uur	Lezing <i>'Van Heilig Hartkerk naar Sacre Coeur, herbestemming van religieus erfgoed in de praktijk'</i> door Harrie van Helmond, lid van de Boxtelse monumentencommissie, in het MUBO.
13.50 - 14.20	uur	Rondwandeling vanuit het MUBO langs de Heilig Hartkerk en het Ursula-klooster onder leiding van de dorpsgidsen van Beleef Boxtel. Onderweg zijn historische foto's van de omgeving te zien.
14.30 - 14.45	uur	Lezing <i>'Van Heilig Hartkerk naar Sacre Coeur, herbestemming van religieus erfgoed in de praktijk'</i> door Harrie van Helmond, lid van de Boxtelse monumentencommissie, in het MUBO.
14.50 - 15.20	uur	Rondwandeling langs de Heilig Hartkerk en het Ursulaklooster vanuit het MUBO onder leiding van de dorpsgidsen van Beleef Boxtel. Onderweg zijn historische foto's van de omgeving te zien.
15.30 - 15.45	uur	Lezing <i>'Van Heilig Hartkerk naar Sacre Coeur, herbestemming van religieus erfgoed in de praktijk'</i> door Harrie van Helmond, lid van de Boxtelse monumentencommissie, in het MUBO.
15.50 - 16.20	uur	Rondwandeling langs de Heilig Hartkerk en het Ursulaklooster vanuit het MUBO onder leiding van de dorpsgidsen van Beleef Boxtel. Onderweg zijn historische foto's van de omgeving te zien.

De historische foto's die tijdens de rondwandeling getoond worden, zijn afkomstig van de Beeldbank Boxtel. Een negental van deze foto's zal ter hoogte van het Ursulaklooster en de Heilighartkerk permanent worden bevestigd op het muurtje langs de Baroniestraat.

Locaties Open Monumentendag 2021 Boxtel.

Te bezichtigen panden van de genomineerden voor de Monumentenprijs Boxtel 2021:

- Herberg Den Eijngel, Lennisheuvel 93, 5281 LD Boxtel.
- Boerderij De Halfgalg, Onrooij 13, 5283 PA Boxtel.
- Restaurant De Koetsier, Eindhoveneweg 41, 5283 RA Boxtel.
- Woonhuis, Heesterbos 2, 5298 CH Liempde.

Genomineerd voor de Monumentenprijs Boxtel 2021 maar alleen van buiten te bezichtigen:

- Woonhuis, Dorpsstraat 17, 5296 LT Esch.

Lezingen en startpunt rondwandelingen:

MUBO (Museum Boxtel), Baroniestraat 18, 5281 JE Boxtel.

Schoolarts Jan Baptist Deelen, 1892-1973

Door Marcel van Roosmalen

De naam van huisarts Piet Hoek is velen in Boxtel bekend. Hij was Buxtels eerste huisarts en heeft veel betekend voor de ontwikkeling van de eerstelijnsgezondheidszorg in Boxtel. De Dr. P.M. Hoekstraat is naar hem genoemd. Minder bekend, maar voor de ontwikkeling van de jeugdgezondheidszorg in Boxtel en omgeving zeker ook heel belangrijk geweest, is dokter J.B. Deelen. Johannes Baptista Deelen werd geboren op 9 januari 1892 te Lochem. Na zijn artsenstudie vestigde hij zich in 1920 als huisarts in Vught. Na aldaar twintig jaar huisarts geweest te zijn werd hij in 1940 benoemd tot geneesheer-directeur van het Sint Franciscus Gasthuis te Rotterdam. In deze functie werd hij tijdens de Tweede Wereldoorlog enige maanden geïnterneerd in het gijzelaarskamp te Sint-Michielsgestel, omdat hij weigerde aan de Duitsers namen door te geven van medische assistenten.

In 1947 werd hij benoemd als schoolarts in vaste dienst van de Schoolartsendienst district Boxtel, door Deelen ook wel geneeskundig schooltoezicht genoemd. Tot dit

district behoorden, behalve Boxtel, de gemeenten Haaren, Esch, Sint-Oedenrode, Liempde, Moergestel, Oirschot en Oisterwijk. Dokter Deelen heeft de schoolartsendienst in deze regio ontwikkeld. Per 13 november 1954 werd de schoolartsendienst omgezet in de Districts-gezondheidsdienst Boxtel, kortweg DGD Boxtel genoemd. In grote plaatsen bestonden GGD's (gemeentelijke gezondheidsdiensten), kleinere gemeentes vormden samen DGD's. Schoolartsen waren in die tijd (oud)huisartsen en kinderartsen. Een speciale opleiding voor schoolartsen bestond toen nog niet. Wel werden er vanaf begin jaren zestig van de 20^e eeuw cursussen gegeven voor schoolartsen. Hoewel het werk van schoolartsen aanvankelijk vooral medisch was, had dokter Deelen daarnaast al aandacht voor psychosociale aspecten en gedragsproblemen bij schoolgaande kinderen. Uit diverse verslagen blijkt dat hij een zeer bevlogen arts was. Zo benoemt hij het belang van goede voeding en goede opvoeding, waarbij hij moeders en grootouders een belangrijke rol toebedeelt. Typisch

Bestuur ziekenhuis Liduina 1964. Medisch adviseur Deelen, voorzitter burgemeester Van Helvoort, secretaris Hoyng, bouwkundig adviseur Olijslagers en penningmeester Laurensens. Foto: Frank Olijslagers/Beeldbank Boxtel

tijsbeeld is dat de vadersrol hierbij niet genoemd wordt. Vader is aan het werk!

In 1957 bereikt hij de pensioengerechtigde leeftijd, maar wordt per 1-1-1958 benoemd als directeur van de DGD Boxtel. Intussen werd het werk van de schoolarts voortgezet door de schoolartsen dokter Pieters en dokter Ferket. Als directeur van de DGD verrichtte hij, naast deze functie, controles bij ziektemeldingen van het gemeentepersoneel, was hij betrokken bij aanvragen in het kader van de bijstandswet en betrokken bij woningtoewijzing op sociale indicatie. Ook de politie deed regelmatig beroep op dokter Deelen. Zo deed hij op hun verzoek bloedproeven, doodschouwen en verleende hulp bij verkeersongevallen. In het jaarverslag van 1960 wordt vermeld dat er in het weekend veel ongevallen zijn met dronken bromfietzers!

Op 1 maart 1969 kwam op 77-jarige leeftijd een einde aan zijn werkzaamheden. Voor al zijn verdiensten werd hij geridderd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Bij zijn afscheid kreeg hij namens de korpschef van de gemeentepolitie een boek met het verzamelde werk van Guido Gezelle en namens het secretariépersoneel een rokertje! Dokter Deelen was sinds 1958 weduwnaar en ging wonen in Emmaus, wat toen bejaardenhuis

werd genoemd. Enige maanden voor zijn dood werd hij opgenomen in verpleeghuis De Herven in 's-Hertogenbosch, waar hij op 81-jarige leeftijd overleed.

Naast zijn werk als schoolarts, was Dr. Deelen tussen door ook bestuurlijk erg actief. Zo was hij voorzitter van de sectie schoolgeneeskunde, van de Vereniging voor Sociale Geneeskunde, voorzitter van een ziekenfonds en medisch adviseur van de 'Katholieke Bond voor het Gezin'. Hij was actief in de Vincentiusvereniging en de Bond voor Grote Gezinnen, gaf EHBO-cursussen, verloofdencursussen, enz.! In 1962 werd hij voor de tweede keer in zijn leven geridderd: Ridder in de orde van de Heilige Gregorius. Deze orde wordt toegekend aan mensen, ongeacht hun geloofsovertuiging, die zich verdienstelijk hebben gemaakt op het terrein van geloof, kerk of maatschappij.

Hij schreef ook boeken: 'Het seksuele in den mens', 'Van Man en Vrouw', 'Huwelijk en kind'. Ook schreef hij medisch-hygiënische artikelen in het weekblad de Sint Jansklokken en was medisch redacteur van het tijdschrift 'Voor Heilige Poorten'. Dit alles is geen volledige opsomming van de activiteiten van deze bijzondere man.

Archeologie in Boxtel

Door Gerard Buiks

De Werkgroep Archeologie is al enige jaren druk bezig met het navorsen van het Buxtels bodemarchief. Ze is uiteraard ook betrokken bij het functioneren van de Archeohotspot, een werkplek archeologie die zich al een paar jaar in het Oertijdmuseum bevindt. Heemkunde Boxtel was betrokken bij de start van de hotspot. Die hotspot maakt deel uit van een landelijk netwerk en functioneert ook voor de regio rondom Boxtel. Eind 2020 is de hotspot geheel zelfstandig t.o.v. Heemkunde Boxtel gaan werken en dat is begin dit jaar formeel bevestigd in de nieuwe stichting Archeobox. Die formele stap was nodig om ook zelfstandig subsidie voor haar benodigde middelen te kunnen aanvragen. Intussen is een nieuw college van Burgemeester en Wethouders aangetreden; wethouder voor erfgoed is nu mevr. Désiré van Laarhoven-Van Abeelen. Zij heeft in een eerste bestuurlijk overleg duidelijk gemaakt dat ze meer vaart achter de uitvoering van de nog liggende actiepunten wil zetten. Een begin daarvoor is gemaakt in het periodiek werkoverleg met de gemeente. We kregen een overzicht van de verschenen archeologische rapporten en het eindrapport van de opgraving Markt. Er blijven

voor ons nog belangrijke punten liggen, zoals het ook schriftelijk vastleggen van de samenwerking van Heemkunde Boxtel met de gemeente, maar het begin is nu duidelijk gemaakt! Het CARE-project, een vorm van gemeenschapsarcheologie, is door de corona-regels nog verder verschoven, nu naar voorjaar 2022. In Boxtel zullen dan op interessante plaatsen onder professionele begeleiding door burgers putten gegraven worden, opdat meer bekend wordt over oude dorpsstructuren en meer mensen enthousiast worden over ons bodemarchief. Wie zou immers niet meer willen weten over het ontstaan van Boxtel? Van 26 juli tot 6 augustus 2021 was er een CARE-summarschool, een gemeenschapsarcheologische veldcursus waarin allerlei betrokkenen in de archeologie incl. erfgoedvrijwilligers en amateurarcheologen meer te weten kwamen over de Slag om Boxtel (1794).

Het is zingen geblazen.

Door Henk van Beers

De lagere school, hoe kortgeleden nog. Begin september gingen de schooldeuren weer open en werd de maand van het heerlijke nietsdoen vervangen door gedwongen en gedrongen in de houten banken met kroontjespen staartdelingen maken of dictees zonder fouten te maken en te fabriceren. Als een soort antidotum verscheen bij heel wat scholen de zangles hoog op het lesrooster. Ik herinner mij *'Een karretje, op de zandweg reed'* en *'In het groene dal, het stille dal.'* Onder de titel *'Kun je nog zingen, zing dan mee'* veroverden deze tophits de kinderwereld. Aan teksten en melodieën geen gebrek. Kinderliedjes zijn immers van alle tijden. Zo stamt het oudst bekende kinderliedje *'Ende de kinderkins zonghen een liedekin'* al uit de 15^e eeuw. De oudste kinderliedjes uit de 16^e eeuw zijn zwaar religieus, voornamelijk bestaande uit gebedjes en Maria-liedjes. Pas in de zeventiende eeuw komen hier wiegeliedjes bij, zoals het slaapliedje uit 1625 onder de titel *'Gebakeloerd nu is myn lieve popje klein.'* Hiermee zingt een moeder haar 'lieve popje klein' in slaap. Een beter slaapmiddel bestaat kennelijk niet, want ook nu, in het digitale tijdperk, zijn traditionele kinderliedjes uit grootmoeders tijd nog steeds populair. Een enkele keer wordt de tekst hier en daar wat aangepast, maar doorgaans kennen wij nog steeds onze klassiekers. Neem het overbekende *'Slaap, kindje, slaap.'* Wie is er niet mee groot geworden? Dit wiegelied duikt ergens rond 1850 voor het eerst op, wat overigens niet betekent dat het liedje pas rond deze periode ontstaan is. Mogelijk werd het al veel langer gezongen en van ouder op kind overgedragen, voordat het voor het eerst werd opgeschreven. Rond dezelfde tijd komen we ook het minstens zo bekende *'Twee emmertjes water halen, twee emmertjes pompen'* tegen. Het heette toen *'Mietje ging eens water halen, Mietje ging eens pompen.'* Hoe dan ook, het liedje beschrijft het vroegere ritueel bij de dorpspomp, waar vaak ook een wasgelegenheid was. De volwassenen konden hier wassen en heerlijk roddelen, terwijl de kinderen rondom de pomp volop speelden. Bijvoorbeeld op een *'houten been'* (op stelten). Uit ervaring weten we dat kleutertjes doorgaans uitstekende slopers kunnen zijn en in het lied *'Klein, klein kleutertje wat doe je in mijn hof'* wordt dat al sinds 1843 bevestigd.

Mijn lievelingslied op de lagere school is de vaak kei hard gezongen canon *'Vader Jacob'*, een van oorsprong Frans kinderlied dat gaat over een pater die zich ver-

slaapt, terwijl alle klokken al volop luiden. Vandaar *'Bim, bam, bom.'* Ook de leugenliedjes, als *'Ik zag twee beren broodjes smeren'* worden door ons uit volle borst gezongen. Onvoorstelbaar, dat niemand opmerkt dat wat hier gebeurt, in werkelijkheid onmogelijk is. Beren kunnen immers niet écht broodjes smeren. Een enkele keer neemt de meester of de juf de vrije teugel en haalt al dichtende de hele dierentuin van stal: *'Ik zag twee apen nootjes rapen'*, *'Ik zag twee bijen auto rijden'* of *'ik zag twee vlooiën mutsjes plooiën'*.

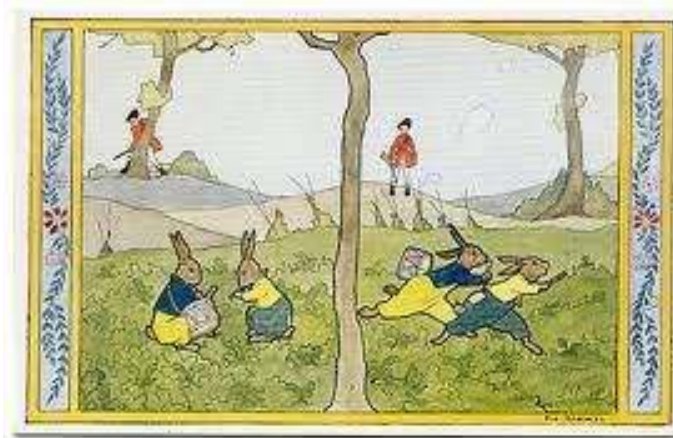

Pedagogen vinden kinderliedjes onmisbaar, zij bevorderen de motorische en sociale ontwikkeling en zijn onmisbaar voor de spraak. Maar, heeft u ooit wel eens goed naar de teksten gekeken van dit soort poëzie? Niet alle kinderliedjes zijn even onschuldig... Sommige teksten zijn op z'n minst een tikkeltje dubieus, maar worden desalniettemin al tientallen jaren door kindermondjes gezongen. Wist u bijvoorbeeld dat het traditionele kinderliedje *'Altijd is Kortjakje ziek'* over een publieke dame gaat? *'Ziek'* in deze tekst als metafoor voor *'op je rug liggen'*. En dat *'silverwerk'* slaat volgens dezelfde kenner op haar stevige inkomsten. Natuurlijk hebben kinderen geen flauw benul in wat ze zingen, maar het lijkt me best handig om te weten waar je kind het over heeft, ook al hoeft je dat niet uit te spreken. Zo zijn er meer kinderliedjes die wat minder onschuldig zijn als ze lijken... Neem *'Daar was laatst een meisje loos'*, met zinnen als *'Och kapiteintje, sla me niet, ik ben uw liefje, ik ben uw liefje, och kapiteintje, sla me niet, ik ben uw liefje zoals gij ziet. Zij moest komen in de kajuit, kreeg een pak ransel, kreeg een pak ransel, zij moest*

komen in de kajuit, kreeg een pak ransel en toen was het uit' Vooral het laatste couplet is toch op z'n minst aleatoir te noemen. Want probeert zij hier de afranseling te voorkomen door hem het hof te maken? Het antwoord laat ik aan u. Dat geldt ook voor het bekende: 'Jan, sla je vrouw. Dat doe ik niet, dat doe ik niet... Jan sla je vrouw, dat doe ik niet voor jou!' En dan is er nog het droevige relaas van het kleine ventje, dat nooit op zee gevaren had en geconfronteerd werd dat er geen voedsel meer aan boord was. 'Toen ging men aan het strootje trekken 2x En wie het ko-ko-kortste eindje trok 2x, die peuzelde men op'. Is hier sprake van kannibalisme?

Wij leerden dit soort liedjes vroeger écht op school. Evenals liedjes, die tegenwoordig niet meer op de sociale media geplaatst mogen worden. Neem 'Moriaantje, zo zwart als roet, ging eens wandelen zonder hoed...' of 'Het lied van de tien kleine negertjes...' Plaats dit maar eens in de huidige zwarte-pieten-discussie, of tegenover de uit de handel genomen negerzoenen (in het Vlaams negerinnentiet) of Jodenvet. Klassikaal en vol overgave zongen we, daarbij onze ogen zo scheef mogelijk trekkend 'Hanky pangky Shanghai', een kwelling voor menig Chinese landgenoot. Temeer omdat hanky pangky het Engelse synoniem is voor een gemene rotstreek.

Ook met de dierenliefde is het droevig gesteld. Neem 'In een groen knollenland', waar de parmantige haas abrupt van de wereld wordt geschoten. Neen, bepaald fijngevoelig zijn onze tekstdichters niet. Het is overigens geen typisch Nederlands verschijnsel. Het 'Oh my darling Clementine' getuigt ook niet van een fijnbe-

In een groen knollenland

snaarde geest, als deze dicht 'Op een mooie zomermorgen voert ze eendjes bij de vliet, alle eendje kunnen zwemmen, Clementientje echter niet. Uit haar rozerode lipjes stegen belletjes omhoog, Clementientje kon niet zwemmen, Clementientje die verzoop.' Arme Clementine, zij verdrinkt voor de ogen van de zingende en dansende kinderen, tijdens het voeren van de eendjes.

Aan het eind van dit stukje kom ik bij de huidige Sinterklaasliedjes, waar de bromtol, evenals de knecht helemaal foetsie raken. Zo krijgen in onze tijd oude, vertrouwde kinderliedjes een flinke oppoetsbeurt, waardoor dreigend of kwetsend taalgebruik voorgoed verdwijnt. Voorgoed? Laten we het er maar op houden, dat de wijsheid weliswaar met de jaren komt, maar dat veel door volwassenen geschreven kinderliedjes bewijzen dat deze wijsheid niet voor eeuwig en iedereen geldt. De sociale media volgend kom ik niet enkel 'wijsheden' tegen. En het zijn niet alleen kinderliedjes die dan vals klinken.

Opening Heemkamer door wethouder Désiré van Laarhoven

Bezoekers elke vrijdagochtend welkom in de Heemkamer

‘Bieb is voor ons ontzettend geschikt’

Door Jan Hermens, Stichting Brabants Centrum

„Een goede buur is beter dan een verre vriend.” Community librarian Marlies Germanus is bezig meerdere partijen aan de bibliotheek te verbinden en de vestiging van de Heemkamer in het boekenpaleis past daar helemaal bij. Vrijdagochtend opende wethouder Désiré van Laarhoven met geschiedvorser Christ van Eekelen het nieuwe onderkomen van Heemkunde Boxtel.

Met een afstandsbediening wekte de wethouder een beeldscherm tot leven met daarop een korte presentatie over de heemkundevereniging. Van Eekelen legde daarop uit wat de liefhebbers van lokale historie zoal doen. „Elke vrijdagochtend zijn er mensen in de Heemkamer om belangstellenden te helpen met vragen. We beschikken over een collectie van enkele honderden boeken. Die kunnen niet worden uitgeleend, maar wel ter plekke ingezien.”

website

Verder gaf Van Eekelen uitleg over de website van Heemkunde Boxtel, die her en der op de wereld bezoekers trekt. „Onze beeldbank bevat inmiddels meer dan 37.000 foto's", zegt de heemkundige. Hij verwees daarbij ook naar de intussen 10.000 nieuwsfoto's uit het archief van stichting Brabants Centrum die de Buxtelaar heeft toegevoegd aan de beeldbank. „Daarnaast zijn er bidprentjes op te vinden, die bieden interessante informatie voor stamboomonderzoek." Germanus is blij met de samenwerking. „Heemkunde Boxtel past hier heel goed. We gaan samen ook activiteiten opzetten zoals een expositie in oktober, de maand van de geschiedenis. Dan is er hier een tentoonstelling over de historie van dit gebouw en van de bibliotheek." Van Eekelen: „Deze locatie is heel geschikt voor ons. De bibliotheek trekt bezoekers en die zien onze Heemkamer automatisch. We boren zo misschien nog nieuwe leden aan. Er is in ieder geval veel aanloop”

Wethouder Désiré van Laarhoven wekt met een afstandsbediening een beeldscherm tot leven en opent zo de Heemkamer

Foto: Rini van Oirschot

Een ander oorlogsverhaal in Boxtel

Door Ben Ophof

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren verschillende Buxtelse verzetsstrijders actief. Zo o.a. Klaas en Roel Dekker. Met een aantal helpers verleenden zij hulp aan honderden onderduikers en waren nauw betrokken bij het verbergen van 'Airbornes' in de Kampina. Op het einde van de oorlog zaten daar ruim 100 onderduikers. Ook pastoor Van Besouw verleende hand- en spandiensten. Hij verborg gestrande geallieerde vliegtuigbemanningen (Airbornes) tijdelijk in de gijzelkamer van de St.Petruskerk i.s.m. de koster. Deze militairen kwamen tenslotte terecht in de Kampina of vluchten per trein naar Zuid-Europa. Aanvankelijk waren het eerst Airbornes die in de omgeving van Buxtel terecht waren gekomen. Zij werden tijdelijk ergens ondergebracht totdat zij door het verzet veilig naar de Kampina konden worden gesmokkeld. Een van die onderduikadressen was dus de gijzelkamer.

Ook in Ootmarsum (Ov.) was een verzetsgroep actief m.m.v. huisarts Wortelboer. Eveneens kregen zij te maken met gestrande geallieerde vliegtuigbemanningen en vooral met gevluchte krijgsgevangenen. Net over de

Dokter Wortelboer

grens bij Ootmarsum in Duitsland waren destijds een aantal internerings-kampen, de zgn. Emslandlagers. Die vluchtelingen wilde men via Zuid-Nederland repatriëren naar België en Frankrijk. In huize Wortelboer werden de vluchtelingen van andere kleding voorzien, waardoor ze minder opvielen. Eén van de kamers bij Wortelboer was daarvoor ingericht als 'naaiatelier', waar kleding werd genaaid, hersteld of geleverd.

Het toeval wilde dat een zoon van dokter Wortelboer verbleef en studeerde op het kleinseminarie van Stapelen te Buxtel, geleid door de paters Assumptionisten. De arts vroeg aan zijn zoon of hij daar mensen kende die konden helpen. De zoon, Sjef, kwam in Buxtel al voor de oorlog regelmatig bij het echtpaar Van der Eerden-Salpétier op Fellenoord over de vloer evenals de assumptionist pater Suitbertus (*uitspraak: swiebertus*) Gaajetaan (* 12-02-1908 Maastricht, † 21-01-1974 Bakel). Er werd afgesproken om met nog enkele paters hun medewerking te verlenen aan dit verzetswerk. De familie Van der Eerden had een houtwerf met diverse loodsen waarin zo nodig vluchtelingen tijdelijk verborgen konden worden. De gevluchte vliegtuigbemanningen en krijgsgevangenen werden door mevrouw Wortelboer of door één van haar dochters of door een kennis (Annie Steinmeijer) eerst per bus naar Almelo gebracht en vervolgens per trein naar Buxtel. Bij het sta-

tion van Buxtel stond de plaatselijke ondergrondse klaar die hen naar Stapelen of naar het echtpaar Van der Eerden bracht. Hiermee ontstond de ontsnappingsroute Ootmarsum-Buxtel. De meeste vliegtuigbemanningen werden uiteindelijk in de Kampina ondergebracht. De krijgsgevangenen gingen voor het verdere vervoer per trein naar Tilburg en van daaruit per bus of fiets naar Goirle en Poppel, de laatste schakels in het Nederlandse deel van de ontsnappingsroute. Zowel pater Suitbertus Gaajetaan als mevrouw van der Eerden brachten ze naar een "wit huis" aan de grens bij Poppel, waar ze werden overgedragen aan de Belgische ondergrondse. Langs deze lijn zijn vele Franse, Amerikaanse, Canadese en Britse krijgsgevangenen gered en naar bevrijd gebied gesmokkeld.

Een opmerkelijke overeenkomst tussen de verzetshuizen in Ootmarsum en in Buxtel was, dat bij beiden tegenover hun huisadressen een onderkomen was die door Duitse militairen als kazerne gebruikt werd. In Ootmarsum was dat de marechausseekazerne en in Buxtel het Missiehuis. Echter op de avond van 10 februari 1944 sloeg het noodlot toe. De verzetsgroep werd ontmaskerd. Er bestaan verschillende verhalen over wie of wat hier de oorzaak van was. Dokter Wortelboer en zijn zonen Ruud en Ben werden door de Sicherheitsdienst gearresteerd en in het Oranjehotel opgesloten, de beruchte gevangenis van Scheveningen.

In Buxtel werden diezelfde dag tevens pastoor Van Besouw en pater Suitbertus Gaajetaan opgepakt en kwamen ook terecht in het Oranjehotel. De familie Van der Eerden werd niet aangehouden. Hiermee was deze ontsnappingsroute grotendeels opgerold. De pastoor heeft enige maanden gevangen gezeten in de Scheveningse gevangenis. Daar bood hij aan de toiletten en de wasgelegenheid te poetsen om zodoende niet de hele dag opgesloten te hoeven zitten. Pater Suitbertus Gaajetaan werd vastgezet, eerst in Vught, daarna ook in Scheveningen. Kort voor D-day werd hij vrijgelaten, vrijwel tegelijk met pastoor Van Besouw en met zoon Ben van de dokter. Met dokter Wortelboer en zoon Ruud liep het slechter af. Zij kwamen in verschillende concentratiekampen terecht. Ruud kwam op 6 januari 1945 om in kamp Neuengamme. De dokter werd pas op 15 april 1945 bevrijd uit Bergen Belsen en kwam als een geradbraakte man terug in Ootmarsum. Na de oorlog zijn er contacten blijven bestaan tussen pater Suitbertus Gaajetaan, de families Wortelboer en Van der Eerden. De pater, de dokter en Ruud postuum kregen voor hun verdiensten van generaal De Gaulle het Franse Oorlogskruis met Palm. De geestelijke verzorging van naoorlogse, gedetineerde, Duitsgezinde mannen en vrouwen in het Missiehuis was in handen van pater Suitbertus Gaajetaan. De pater was leraar Grieks en in 1952 overste op Stapelen.

De Schoonberg

Misleidende toponiemen weerspiegeld in straatnamen, deel 2

Door Wim Veekens

In de komende afleveringen van de Nieuwsbrief wil ik graag aandacht besteden aan een aantal toponiemen uit het uitgebreide Boxtelse toponiemenbestand (inclusief voormalig Boxtels Gemonde). Deze toponiemen of veldnamen zijn niet helemaal wat ze lijken te zijn!

De Schoonberg

In de Nieuwsbrief van mei 2021 heb ik de ‘ervormde’ naam Glasvenseweg besproken. Deze keer is het de beurt aan De Schoonberg onder (Hoog-) Gemonde dat tot 1 januari 1996 tot de gemeente Boxtel behoorde. De straatnaam De Schoonberg is in december 1980 ingevoerd bij de vaststelling van een groot aantal nieuwe namen in het buitengebied van de gemeente Boxtel. De Schoonberg ligt ten westen van de Boomstraat.

De huidige naam Schoonberg is door vormverandering ontstaan uit het veel oudere *Schomberg*. De oudste attestatie (vermelding) van **Schomberg** in mijn bestand dateert van 1468: *acker dat voertken geheiten, neven eenen dries, geh. den Scomberch*. Deze attestatie uit de Schepenbank van Boxtel verdient een korte toelichting. 1. Uit de attestatie blijkt dat Schomberg oorspronkelijk bij een kleine voorde (‘voertken’) lag. Een *voorde* is een doorwaadbare plaats in een rivier, hier: de Dommel. 2. *Dries* was in het verleden ‘een met wild gras en ruigte begroeid stuk grond dat nog niet gecultiveerd’ was. Nu denkt men bij *dries* eerder aan een weidje bij het huis waar tijdelijk het vee kan grazen. De oorspronkelijke betekenis van ‘ruig, nog niet bewerkt stuk grasland’, is van toepassing op de vermelding uit 1468 (vergelijk *Schom* verderop). We gaan verder met een aantal oude vermeldingen uit de Boxtelse Schepenbank: *een hecken aen scomberge*, 1515; *heycamp genpt. den Schomberch*, 1554; *-stuck ackerlandts, gent. den Schomberch*, 1612; *den santberch, gent. Schomberch*, 1669; *den Schom-*

bergh, zijnde eenen droogen santbergh seer slecht, 1697; *gedeelte, soo heijde als zant, gent. den Schomberg*, 1710; *schaerhout in de Camp op de Schomberg*, 1787; *perceel heijde en houtgewasse, gent. Heij aan den Schomberg*, 1804. De laatst voorkomende attestatie met **Schomberg** dateert van 1831 (Notarieel Archief Boxtel): *parceel (teelland) gen. Schomberg*.

De eerst bekende vermelding met **Schoonberg** komt uit omstreeks 1657 (Verpondingsboek): *Schoonbergh*. Andere, sporadisch na 1657 voorkomende attestaties met *schoon-* zijn: *cruijt veegen aen de Schoonbergh*, 1759 (Schouw over de Dommel); *Schoonberg*, 1803 (Kaart Verhees, Bodem van Elde); *-akkerland te Gemonde onder Boxtel ter plaatse gen. den Schoonenberg (!)*, 1803 (Schepenbank). Men kan stellen dat vanaf de invoering van het kadaster (1832) de vorm *Schoonberg* de gangbare vorm is geworden. Dat *Schomberg* veranderd is in *Schoonberg* is een kwestie van volksetymologie. Hierbij wordt een woord of naam, waarvan de herkomst niet meer duidelijk is, in verband gebracht met een ander, bekend of bekender woord. Enkele voorbeelden van dit verschijnsel zijn *hangmat*, een verbastering van Spaans *hamaca*, *biefstuk* van Engels *beaf-steak* en *nachtmerrie* van Oud-Nederlands *nachtmare* ‘nachtelijke kwelgeest’. Voor *Schoonberg* geldt dat *schom* in *Schomberg* niet meer herkend werd en vervangen werd door het meer bekende en gelijkende woord *schoon*: ‘mooi, fraai, zuiver, niet vies’.

Wat kan het oorspronkelijke *Schomberg* betekend hebben? We beginnen met het tweede naamdeel: *berg*. In de toponymie is *berg* in deze vlakke contreien meestal een geringe verhevenheid of verhoging in het terrein. In de meeste gevallen hoeft men hierbij niet te denken aan meters hoogteverschil met de nabije omgeving, vaak is het niet meer dan een meter verschil. Een *berg* bestond voor een groot deel uit zand en was daardoor dikwijls een weinig opleverend stuk hoger gelegen (bouw)land. Naast *zandberg* (zandheuvel) kon *berg* ook betrekking hebben op hellend land, dat wil zeggen: oplopend naar de heide en afhellend naar een waterloop. Namen met *berg* zijn meestal (later ontstane) akkerpercelen die wat hoger liggen tegen de heide waaruit ze

ontgonnen zijn. Wat hier gezegd is over het begrip berg, kan ook gelden voor de bij de Dommel gelegen Schoonberg. Op de kaart van Verhees uit 1803 wordt de Schoonberg als een heidegebied aangegeven. Op de kadastrale kaart van 1832 wordt de *Schoonberg* aangeduid als complexnaam bestaande uit 31 percelen, waarvan een aanzienlijk aantal heide is.

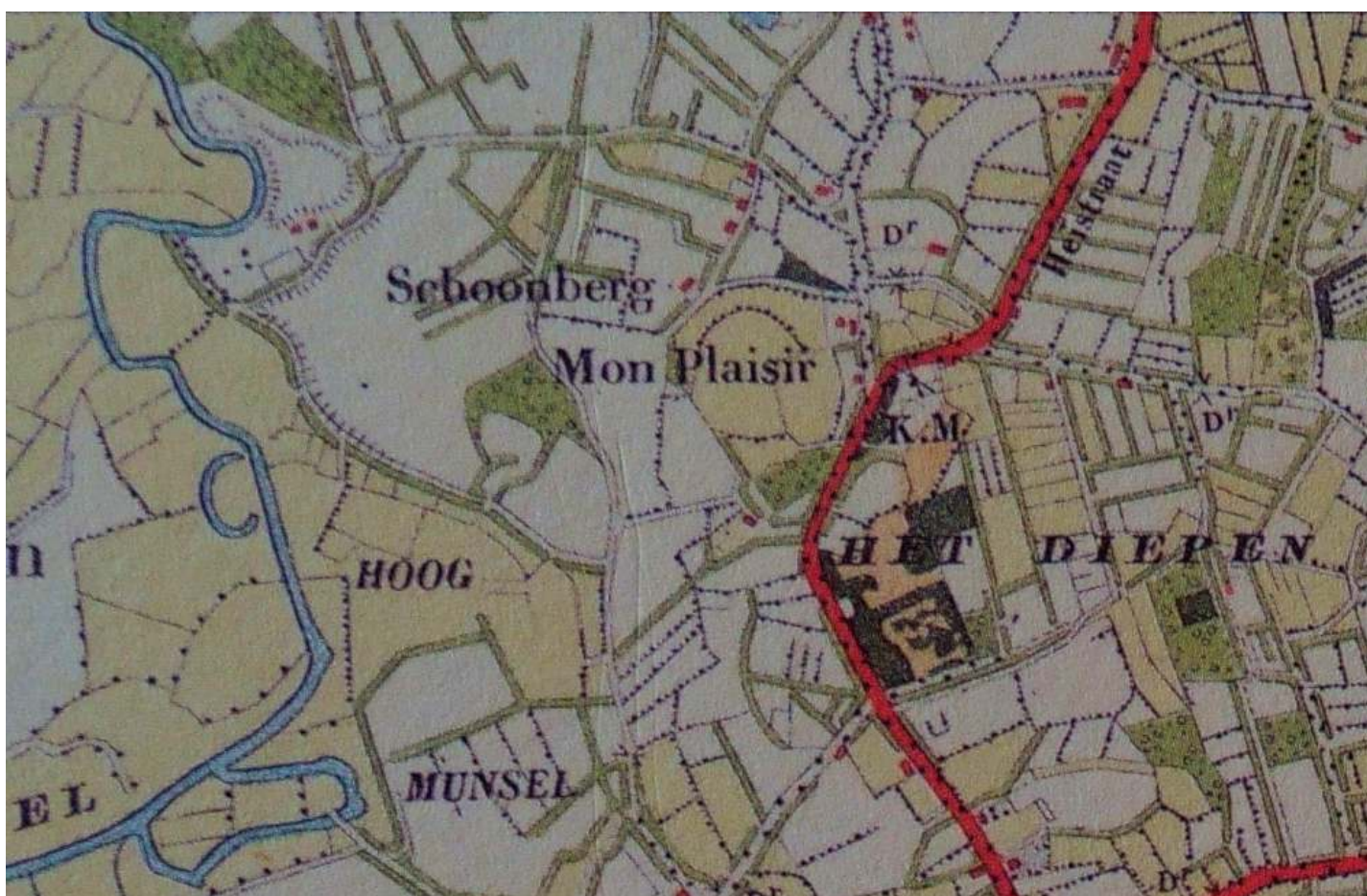
Wat is de betekenis van het eerste deel *schom*? In het dialect van de Meierij is *schom* /skom/ hier en daar nog bekend als benaming voor de windhalm, een soort van gras. Deze grassoort, dit onkruid, groeit dikwijls tussen het koren (gerst, haver en rogge). Deze betekenis is in het Middelnederlands (1200 en 1500) niet bekend. In De Boxtelse Straatnamen schrijft Meijs dat *schom* werd gebruikt in de betekenis van 'vuil'. Volgens het Middelnederlandsch Woordenboek betekent *schom(me)*: 'onvruchtbare heidegrond'. Het Woordenboek der Nederlandsche Taal geeft aan *schom* de betekenissen 'mosgrond' en 'hooggelegen, onvruchtbaar stuk grond'. In het Rijnland is volgens Dittmaier *schom* min of meer gelijk aan *braak*: "een met gras begroeid, weinig vruchtbaar en daardoor onbebouwd liggend stuk grond." Deze definitie sluit aan bij die van *schom* die geldt voor het noord-oosten van de provincie Antwerpen. Volgens Van Osta is *schom* "woeste grond, een verwilderd terrein,

De Schoonberg. Kaart Bodem van Elde door Verhees 1803

begroeid met minderwaardige grassen (buntgras) en onkruid, zonder bomen en zonder struikgewas van enige betekenis". *Schom* duidt dus op "slechte, magere, onvruchtbare grond".

Samengevat: de Gemondse Schoonberg verwijst hoogstwaarschijnlijk naar een iets hoger nabij de Dommel gelegen woest terrein ('zandberg'), begroeid met heide, onkruid en wild gras, waardoor het weinig geschikt was voor bewerking tot bouw- of weiland.

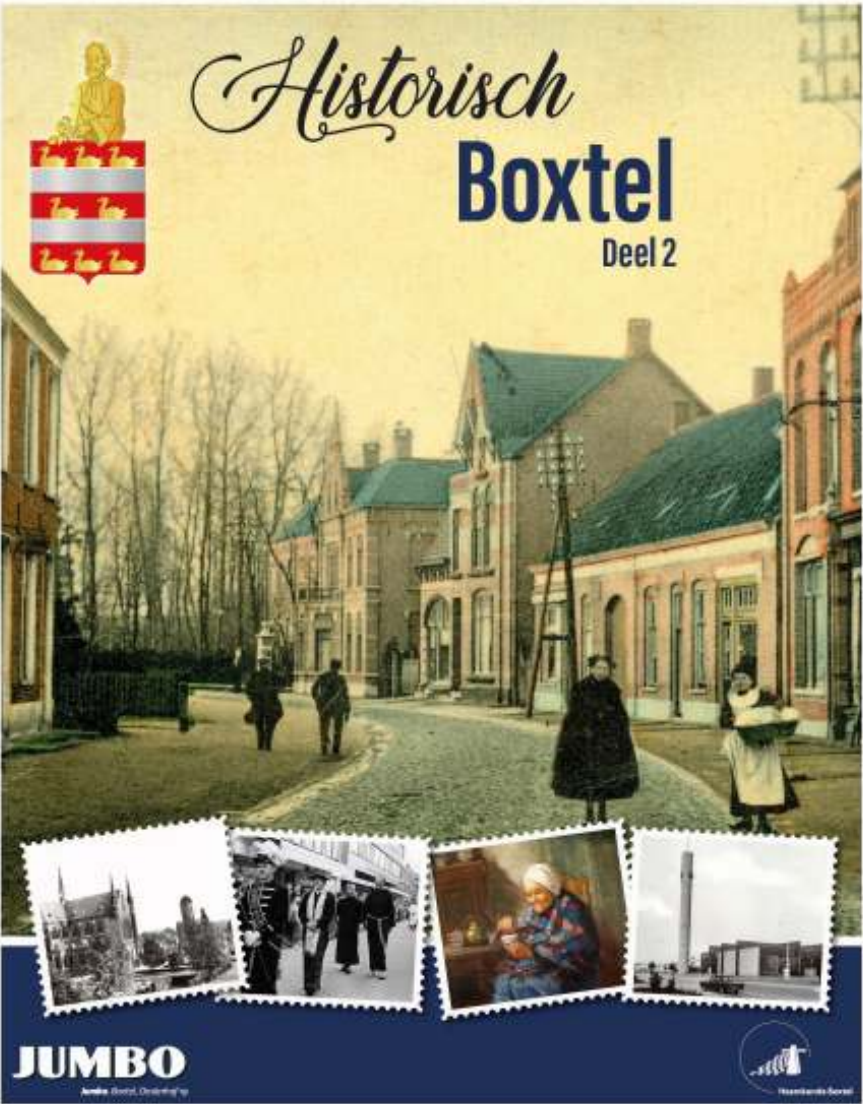
De Schoonberg. Historische Atlas Noord-Brabant 1895-1908.

Spaaractie Heemkunde Boxtel—Jumbo Oosterhof

Door Henk van Beers (voorwoord in Historisch Boxtel deel 2)

Dat het huidige Boxtel een boeiende gemeente is, dat kan niemand ontgaan. Dat hetzelfde Boxtel ook een bruisend verleden kent, daarvoor hopen wij u als HEEMKUNDE BOXTEL - in geval van een andere mening - overtuigd te hebben met ons in september 2020 verschenen verzamelalbum onder de titel 'Historisch Boxtel'. De reacties daarop waren formidabel. Zowel van jong als van oud, van geboren en getogen Boxtelaren of zij, die dat ooit hopen te worden. Ook de in oktober 2020 gehouden ruilbeurs van de plaatjes was een daverend succes en kende slechts één spelbreker in de persoon van Covid-19, in de volksmond Corona. Door een (te) grote opkomst moest de dag noodgedwongen vroegtijdig met hulp van de sterke arm worden beëindigd. Thans ligt het vervolg van 'Historisch Boxtel' voor. Opnieuw hopen wij er in geslaagd te zijn een aantal aantrekkelijke zaken uit het verleden over het voetlicht te brengen. Interessante personen, gebeurtenissen, ge-

bouwen naast aantrekkelijke wijken, typische Boxtelse winkels, donkerbruine cafés en een gaaf carnaval. Kortom, voor elk wat wils en alles voorzien van de sticker 'made in Boxtel'. Wij zijn de grootgrutter uit Veghel, die dit jaar haar oprichting honderd jaar geleden herdenkt, erkentelijk dat zij er in geslaagd is de inhoud -opnieuw- op een aantrekkelijke wijze te verpakken. Dames en heren, jongelui, ik mocht het de vorige keer al zeggen: Zonder verleden, geen heden en dus ook geen toekomst. Mocht u geïnteresseerd zijn in het verleden, wat ons vormde, dan nodig ik u uit contact op te nemen met Heemkunde Boxtel. U kunt dan o.a. kennis maken met onze verenigingsactiviteiten als de Beeldbank, met meer dan 37 duizend foto's van rasechte Boxtelaren, gebouwen en gebeurtenissen uit vervlogen tijden; met onze activiteiten op het gebied van archeologie en onderzoek; onze nieuwsbrief ontvangen, regelmatig boeiende lezingen bezoeken; mee op excursie gaan, enz. Ook onze geheel vernieuwde heemkamer, waar heden en verleden samenkomen, in de bibliotheek in hartje Boxtel, opent elke vrijdagmorgen wagenwijd haar deuren. U bent van harte welkom. Voor het geld, een allround lidmaatschap kost slechts € 20, hoeft u het niet te laten en u zult er beslist geen spijt van krijgen. Graag wens ik u veel spaargenoegen, een aantrekkelijk album en tot ziens ...

Historisch Boxtel

Een paar cijfers en getallen

Start actie:	8 september
Einde actie:	2 november
Ruilbeurs:	3 november*
Aantal pagina's:	66
Hoofdstukken:	22
Aantal stickers:	319
Initiatief van:	Heemkunde Boxtel Jumbo Boxtel

* voorlopige datum

Archief van Heemkunde Boxtel

Door Hanneke van der Eerden

We leven in een digitale tijd, waardoor steeds minder aan het papier wordt toevertrouwd. Dat is niet altijd zo geweest. Heemkunde Boxtel is opgericht in maart 1941 en bestaat dus al 80 jaar. In al die jaren is een behoorlijk papieren archief gevormd, en bewaard! Dat bewaren gebeurde aanvankelijk op de zolders bij de diverse bestuursleden en die versnippering was verre van ideaal. Sinds 1996 maakten we gebruik van de archiefruimte van het voormalig gemeentehuis Liempde. Dat bleek ook geen erg toegankelijke plaats en in februari 2019 werden al die dozen door een grote groep enthousiaste heemkundelieden verhuisd naar de zolder van het Hofje aan de Markt.

Op de dozen stonden slechts summiere omschrijvingen van de inhoud, waardoor er nauwelijks sprake was van een echte inventaris. Reden waarom er een archiefgroep werd gevormd, bestaande uit Wim Veekens, Ruud van Nooijen, Marcel van Roosmalen, Jos Mandos, Wilbert Steenbakkers en Hanneke van der Eerden. Vanaf mei 2019 tot de lockdown in maart 2020 hebben zij het heemkundearchief stevig aangepakt. Vrijwel elke maandagavond waren ze op de (onverwarmde) zolder van het Hofje te vinden. Eerst werd gekeken wat er allemaal was. Een belangrijk deel bestaat uit het archief van Heemkunde Boxtel zelf. Daarin vind je verslagen van het hele reilen en zeilen van de vereniging, waaronder alle notulen van de bestuursvergaderingen vanaf

1941. Er zijn in de loop der jaren ook collecties toegevoegd, die de moeite waard zijn om te bewaren. Zo hebben onder andere Jos Mandos en rector Jan Peijenburg hun spoorwegarchieven overgebracht; Evert Meijs zijn collectie straatnamen en publicaties; en Gied Segers zijn verzameling over politiek en oorlog. Ook van Stapelen zijn stukken toegevoegd.

De archiefgroep heeft alle dozen omgekeerd, gekeken wat er inzat, geordend en een korte omschrijving van de inhoud gemaakt. Er werd niet gekozen om zeer uitgebreide beschrijvingen te maken. We gaan eerst kijken hoeveel belangstelling er is om het heemkundearchief te raadplegen. Als er behoefte is aan een betere ontsluiting kan deze slag later alsnog gemaakt worden. Vervolgens werden de archiefstukken opgeborgen in nieuwe archiefdozen, en werd elke doos voorzien van een duidelijke sticker. Alles ziet er weer tiptop uit!

Dit voorjaar werd de huur van het Hofje beëindigd en moest het heemkundearchief van de zolder verhuizen naar het bibliotheekgebouw. Een verhuisbedrijf klaarde deze klus, omdat door de beperkende maatregelen rondom corona geen beroep op onze leden gedaan kon worden. Tijdens de openingstijden van de heemkamer is ons heemkundearchief voor iedereen in te zien en via onze website kan de digitale inventaris geraadpleegd worden.

Foto's: Ruud van Nooijen

Station Boxtel vanuit de lucht, bijna 100 jaar geleden

Door Jos Mandos

In 1924 worden, in opdracht van de het Ministerie van Oorlog, boven Nederland heel veel luchtfoto's gemaakt, met name van strategische punten. Dat het Boxtelse station in die reeks ook voorkomt, geeft het belang aan van de spoorwegen in die tijd, en van het Boxtelse emplacement in het bijzonder. De resolutie van de foto's is heel erg goed, zeker gezien het feit dat de foto's bijna honderd jaar oud zijn.

Er zijn mij van die serie 3 foto's bekend, die Boxtel tonen, waarvan één, die het (bijna) complete emplacement laat zien. Die foto gaan wij nader onder de loep leggen.

Voor de oriëntatie: de bovenkant van de foto is (ongeveer) het westen.

Vóórdat we het station zelf gaan bespreken, gaan we even de omgeving verkennen. Meteen valt op, dat van

geworden. Aan de dorpse kant van de spoorlijn is te zien dat er al sprake is van veel woningen, vooral gebouwd voor het grote aantal, en in 1924 nog steeds toenemende, aantal personen, die hun geld verdienen bij het spoor. Zie letter **B**.

De Jordaan is er al. De Wilhelminastraat, de Julianastraat, en de Breukelsestraat zijn flink bebouwd. De Ons Doelstraat is zo te zien in ontwikkeling en we zien de Angelaschool.

Letter **C** tenslotte toont een heel wat leger beeld. Links onder zien we de Heilig Hartkerk. Er is nog geen sprake van de Annastraat. Zandvliet is zichtbaar, ook het café van Boer van Erp. Helemaal linksboven de Breukelsebrug, met de Brugstraat en de Van Hornstraat. En de brouwerij van De Leijer. Natuurlijk valt er nog veel meer te ontdekken. Op Internet hebben we deze kaart

in heel hoge resolutie gezet, waardoor je heel diep kunt inzoomen. Adres: <https://heemkundeboxtel.nl/luchtfoto1924>. Online de foto bekijken is superieur aan de geprinte versie in dit artikel.

Nu gaan we ons wijden aan spoorse zaken. We bespreken wat we tegenkomen van noord naar zuid.

Bij nummer **01** zien we de spoorlijn naar/van Oisterwijk, bij nummer **02** naar/van Vught. Beide zijn al dubbelspoor, dat is voor 1924 heel betekenisvol: Boxtel is een belangrijk en druk station. Het eerste wat opvalt bij **03** en **04**: De beroemde en beruchte 'Dubbele Overweg' is er nog niet! De Bossche overweg (de eerste vanaf het dorp), nummer **04**, ligt al op zijn huidige plaats. Maar de Tilburgse overweg,

nummer **03**, ligt een stuk verder richting Oisterwijk. Die oversteek ligt ter hoogte van de Molengraafseweg. Tussen 1924 en 1928 is de Dubbele Overweg geworden zoals wij hem kennen, maar dan met de hand bediende spoorbomen. Punt **05** toont de bruggen over het Smalwater.

Het volgende bijzondere punt is **06**: er is nog geen sprake van de voetbrug over de sporen! Als je diep inzoomt op die plaats, zijn (door de schaduw) spoorbomen zichtbaar. In 1928 is die voetbrug (of loopbrug) gebouwd. Doordat op station Boxtel erg veel gerangeerd wordt, is deze overweg meer dicht dan open. Zelfs veel vaker dicht dan de huidige Dubbele Overweg. Voetgangers (en sterke fietsers) konden dan de sporen

Foto 1

het huidige bedrijvenpark Ladonk nog weinig te zien is, zie bij letter **A**. Er staan wat woningen langs de Van Salmstraat, en de Mijlstraat is zo'n beetje de enige weg. Het Smalwater is ook duidelijk zichtbaar. Bij de witte vlakken rechts zien we de houtwerf van Van Hoogerwou en Van Boeckel met in het midden de kyani-seerinstallatie.

Links, buiten de foto, is de locatie van de Exportcentrale/NCB/Vion. Op een emplacementstekening van 1912 is er nog geen spooraansluiting, op een tekening van 1917 is er sprake van een aansluiting naar "Wijnbergen & Levano", de voorloper van het huidige Vion. Zie foto hkb14298 op beeldbankboxtel.nl. Die firma is trouwens een héél belangrijke klant van de Spoorwegen

oversteken zonder last te hebben van treinen. En vanaf de brug heb je een heerlijk uitzicht op alles wat er op het stationterrein gebeurde.

Op het emplacement zelf is een grote draaischijf de blikvanger, zie [07](#), helemaal links. Rond een draaibare schijf zijn ongeveer 14 loodsen te zien. Boxtel is in die tijd nog een stoomdepot. Dat wil zeggen, dat Boxtel de thuisbasis is van een groot aantal stoomlocomotieven. En Boxtel is daarom ook de thuisbasis van veel machinisten, conducteurs en andere functionarissen.

Met behulp van die draaischijf kan de locomotief gedraaid worden naar of van één van de loodsen. De draaischijf wordt ook gebruikt voor het draaien van locomotieven. Stoomlocomotieven kunnen achteruit rijden, maar dat is onprettig voor de machinist en zijn stoker. Bij een trein die uit (bijvoorbeeld) Tilburg gekomen is, en weer terug moet, zal de locomotief als er tijd voor is gedraaid worden op die draaischijf.

Op het spoordepot zijn vele tientallen spoorlui werkzaam. Zie foto [02](#), waarop een groot gedeelte van het personeel poseert. Deze foto staat ook op het juli-blad van de verjaardagskalender, die is uitgegeven voor alle leden van Heemkunde Boxtel. Op deze foto begint het draaibare gedeelte van de draaischijf uiterst rechtsonder op die foto.

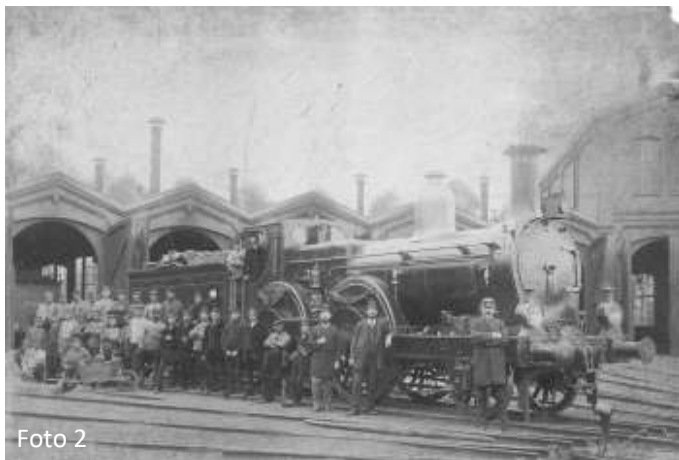

Foto 2

Bij [08](#) op de foto is het stationsgebouw zichtbaar. Goed is te zien, dat er nog geen sprake is van een stationsplein, zoals wij dat tegenwoordig kennen. Dat plein ontstond na een geallieerd bombardement in mei 1940, dat het station weinig kwaad deed, maar des te meer de bebouwing tegenover het station. De panden zijn toen oostelijker herbouwd.

De twee rode cirkels bij het station geven de plaats aan van de 2 grote seinhuizen, 1 ten noorden, en 1 ten zuiden van het hoofgebouw. Het zuidelijke seinhuis staat afgebeeld op heel veel foto's, daarom hier een (zeldzamere) foto van het noordelijke seinhuis. Zie foto [03](#). Een van de seinhuishouders kijkt nieuwsgierig naar de fotograaf.

Terug naar de luchtfoto. Bij [09](#) staat nog een locomotiefloods, rechthoekig, met 3 sporen. Dezeloods was

eens in gebruik bij de NBDS, de maatschappij die het Duits Lijntje exploiteerde. Maar in 1924 bestond de NBDS niet meer vanwege een faillissement, en was inmiddels al opgenomen in SS/NS, en was dus dezeloods voor algemeen gebruik.

Bij de nummer [10](#) zien we een enigszins gebogen overlaadstation.

Als de inhoud van een goederenwagon overgeladen moest worden naar ander wagon, worden die wagons geplaatst links en rechts van dit perron, en dan kan het lossen / laden beginnen. We zien op de luchtfoto vlak bij dit perron de witte pluim van een stoomlocomotief, met enkele goederwagons. Wellicht worden door deze loc wagons geplaatst aan dit overlaadperron. Op foto [04](#) wordt heel hard gewerkt op het perron.

Natuurlijk valt er véél meer te ontdekken op die luchtfoto. Heb je een vraag, of ontdek je iets speciaals: mail me gerust op jos@josmandos.nl.

Tussen de foto van 1924 en heden is er heel veel gebeurd met het station. Denk aan de crisis van de jaren 30, en uiteraard de Tweede Wereldoorlog. Daar valt heel veel over te vertellen, maar dat doe ik graag in een volgende bijdrage.

Foto 3

Foto 4

Veel meer foto's dan de hierboven getoonde vind je op onze Beeldbank: beeldbankboxtel.nl. Probeer zoekwoorden zoals 'station' 'Duits Lijntje' etc. etc. Veel meer informatie over station Boxtel vind je in het boek 'Station Boxtel 150 jaar, de spoorwegen in Boxtel, 1865-2015', verschenen in 2015, geschreven door Jos Mandos. In de Heemkamer van Heemkunde Boxtel is dit boek nog beperkt verkrijgbaar, tijdens openingsuren op vrijdagochtend tussen 10-13 uur.

Rechterstraat 6

Door Christ van Eekelen

Het pand op de oude foto is in Boxtel bekend als de winkel van Steinmann (1911-1977).

Achter dit huis begint de sigarenfabriek Elisabeth Bas onder de naam "Senco" (Susante en Co) in 1899 op bescheiden schaal met de productie van sigaren. Oprichter is de dan 17-jarige Sjeff van Susante. In 1909 verhuist de fabriek naar de Pastoor Erasstraat.

In 1910 begint de firma Alard (Franz Henri Joseph Alard 1886-1920), met ongeveer 35 werknemers, een

lampenfabriek in de Rechterstraat in hetzelfde pand als waar Van Susante destijds begonnen was. Men produceert een kwalitatief goede lamp. In 1911 wil hij zijn fabriek op een andere plaats in Boxtel, voor 900 arbeiders, uitbreiden. Echter hetzelfde jaar brandt het pand af en in 1912 komt een einde aan de productie.

In veel regionale en landelijke kranten wordt melding gemaakt van de brand.

15 juli 1911

"Door onbekende oorzaak is hedenmorgen de metaaldraadlampenfabriek „ alard" te Boxtel totaal uitgebrand. Een locomobiel, een verrijdbare stoommachine, blijft gespaard. Om 9uur 20 werd de brand, die in het laboratorium schijnt te zijn ontstaan, ontdekt en voor men aan eenig blusschen kon denken was de geheele fabriek een groote vuurzee, waaruit niets

meer viel te redden. Door het taktisch optreden van den directeur had het personeel, onbewust van het groote gevaar, in de grootste orde het fabrieksgebouw verlaten, dat achter hen in vlammen opging. De vuurmassa was zoo ontzettend, dat die te 's-Hertogenbosch werd gezien. Het gebouw is het eigendom van een

Rechterstraat 6. Foto 2020: Rini van Oirschot

'der Buxtelsche fabrikanten en voldoende verzekerd bij een der Bossche brandverzekeringmaatschappijen. De belendende perceelen zijn gespaard. Omtrent het afbranden van de metaallampenfabriek der firma alard te Boxel deelt men nog het volgende mee: De heer alard en de ingenieur stonden op de locomobiel, toen de scheikundige kwam berichten, dat op het laboratorium blauwe rook werd waargenomen. Toen genoemden boven kwamen, stond alles in brand en viel er aan blusschen niet te denken. De directeur gelastte zonder opgaaf van redenen den werklieden het gebouw te ontruimen. Het personeel had de fabriek juist verlaten, toen alles in lichte laaie stond. Boeken en geld

konden nog in veiligheid gebracht worden. Aan redden van fabrieksgoederen viel niet te denken. Door het kloek optreden van den opzichter van den bouw van het Ursulinenklooster, W. de Rooy uit 's-Hertogenbosch, werden de nevengebouwen behouden door de verbinding tusschen de houten daken te verbreken. De vuurmassa was zoo ontzettend, dat die te 's-Hertogenbosch werd gezien.

Naar wij vernemen, zou bij het gemeentebestuur alhier het voornemen bestaan voor den bouw eener nieuwe metaaldraadlampenfabriek. Waar de fabriek nu stond is geen plaatsruimte voor den dag te brengen."

Het verhaal gaat in Boxel, dat ook Philips in de beginjaren pogingen gedaan zou hebben om zich hier te vestigen. Hiervoor is echter geen enkele aanwijzing te vinden. Wel heeft burgemeester Van Helvoort in 1962 te-

vergeefs getracht Philips over te halen een vestiging in Boxel te openen.

Na het vertrek van Steinmann vestigt De Kiekshop zich in het pand. Vandaag vinden we hier Natasjafashion.

Rechterstraat 6. Foto 1955: Fotopersbureau Het Zuiden, BHIC

Indien onbestelbaar:
De Houtbreker 23, 5283 ME Boxtel

U wilt een stukje schrijven!

U mag zelf ook kopij aanleveren voor een van de volgende nieuwsbrieven. Lever uw tekst aan als Word-bestand en voeg daar eventuele foto's bij.

Colofon

WEBSITE: www.heemkundeboxtel.nl

BEELDBANK: www.beeldbankboxtel.nl

FACEBOOK: www.facebook.com/heemkundeboxtel

VOORZITTER:

Henk van Beers

E-mail: voorzitter@heemkundeboxtel.nl

PENNINGMEESTER:

Nellie van den Brandt-Boselie

E-mail: penningmeester@heemkundeboxtel.nl

Rek.nr.: NL79 RABO 0128712880

t.n.v. Heemkundekring Boxtel

SECRETARIS EN LEDENADMINISTRATIE:

Christ van Eekelen

De Houtbreker 23

5283 ME Boxtel

Telefoon: 0411-675818

E-mail: secretaris@heemkundeboxtel.nl

REDACTIE:

Christ van Eekelen

Hanneke van der Eerden

E-mail: redactie@heemkundeboxtel.nl

Enquête

In de corona-periode heeft Heemkunde Boxtel de nieuwsbrief flink 'opgepimpt' en per post verstuurd. Dat deden we om het contact met de leden in deze moeilijke periode niet te verliezen. Nu het ernaar uitziet dat we corona vaarwel kunnen gaan zeggen, kunnen we ook de nieuwsbrief weer naar normale proporties terugbrengen. Dat betekent een nieuwsbrief van maximaal 4 pagina's en de verzending weer via e-mail. Enkele leden, die voorheen de nieuwsbrief per post ontvingen omdat zij geen e-mail hebben, blijven de nieuwsbrief via de post ontvangen.

Mogelijk heeft u genoten van de dikkere nieuwsbrieven en wilt u die wel elk kwartaal blijven ontvangen. Dat willen we graag van u weten!

Daarom het volgende voorstel:

A - 7 keer per jaar een nieuwsbrief van vier pagina's, zoals het was vóór de coronapandemie

B - 4 keer per jaar een 20 pagina's dikke geprinte nieuwsbrief in de brievenbus, zoals het was tijdens de coronapandemie

Deze nieuwsbrief wordt niet alleen door de redactie gevuld, maar ook door heemkundelieden. Tussentijds sturen we berichten die niet kunnen wachten via een nieuwsflits per e-mail. De leden zonder e-mail krijgen de nieuwsflits in de brievenbus.

Graag Uw keuze **A** of **B** via een e-mail naar redactie@heemkundeboxtel.nl of een briefje naar de secretaris. Het adres vindt u hiernaast in de colofon.

Wilt u een bijdrage leveren aan de nieuwsbrieven? Eén keer een artikel of een vaste bijdrage? Laat het ons weten!

